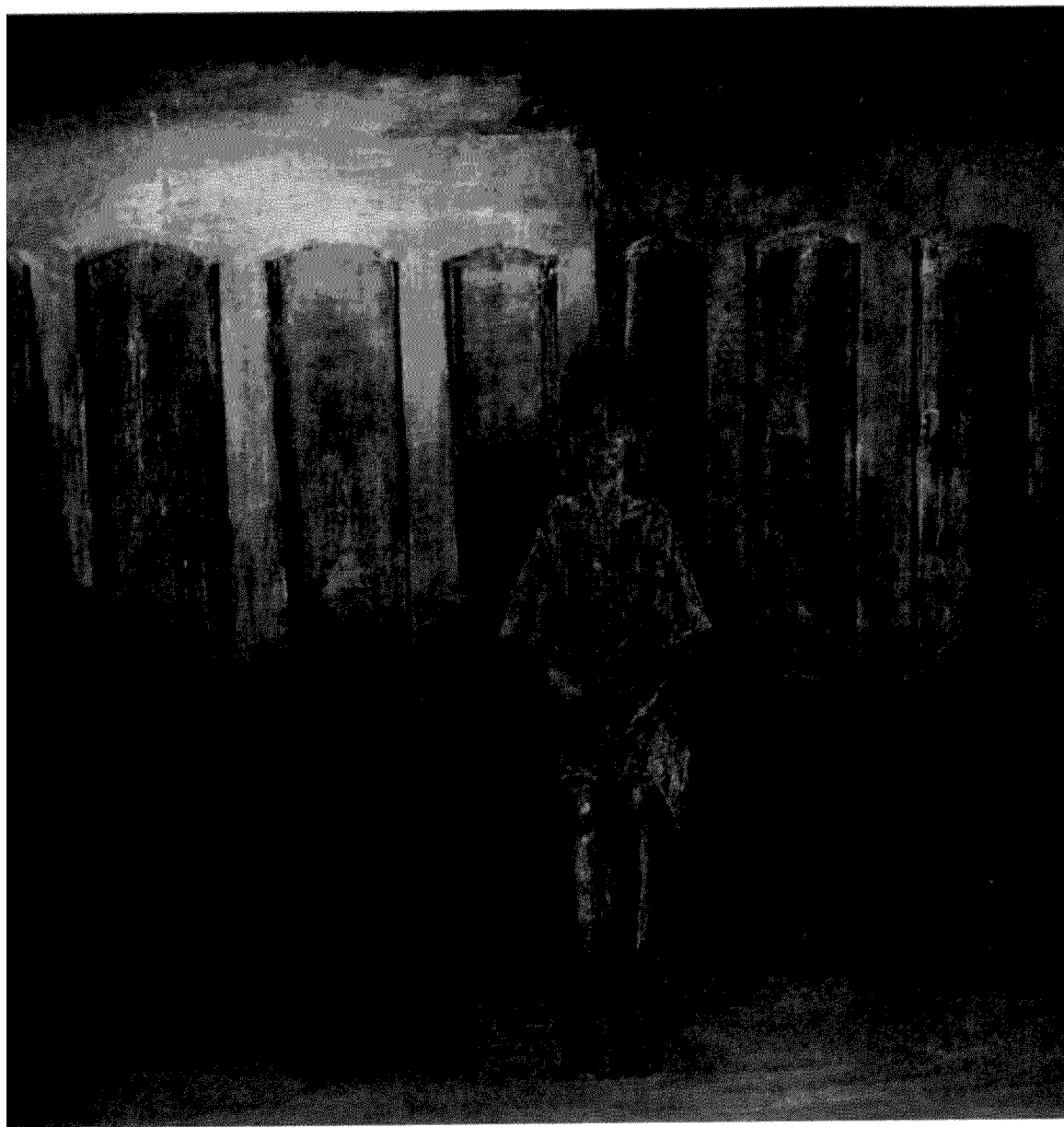

Γυναίκα στο χώρο του λιοτριβιού, λάδι, 180x200 εκ., 1982

Η λογική της ιστορίας και οι προοπτικές της ανθρωπότητας

Η ιστορία ως αντικείμενο της έρευνας προσφέρεται για μελέτη τόσο σε εμπειρικό όσο και σε θεωρητικό επίπεδο. Και μάλιστα τα προαναφερθέντα επίπεδα είναι, αφ' ενός μεν, ενιαία, δεδομένου ότι η *αυθεντική θεωρία* προϋποθέτει τη νοηματοδότηση των γεγονότων και ανεγείρεται στο θεμέλιο της εμπειρίας, αφ' ετέρου δε, είναι αντίθετα και επιπλέον, στις περιπτώσεις που επιχειρείται άμεση αντιπαράβολή μερικών εμπειρικών ισχυρισμών με θεωρητικές θέσεις, είναι πολύ πιθανό τα επίπεδα αυτά να προβάλλουν ως ευθέως αλληλοαποκλειόμενα.

Κυρίαρχο ρεύμα της επίσημης σοβιετικής κοινωνιολογίας, ιδιαίτερα κατά το δεύτερο ήμισυ της δεκαετίας του 1980, ήταν μια ιδιότυπη εκδοχή σχολαστικισμού, κατ' όνομα μαρξιστική, αλλά ουσιαστικά ψευδομαρξιστική, στον αντίποδα της οποίας διαδιδόταν ευρέως από ανεπίσημους ή ημιεπίσημους διαύλους μια δάνεια από τη Δύση εμπειρική κοινωνιολογία: από τα μέσα της δεκαετίας του '80 η εμπειρική κοινωνιολογία (ή ακριβέστερα κάποιας μορφής κοινωνιολογίζουσα δημοσιολογία) μετετράπη σε δεσπόζουσα τάση, γεγονός το οποίο σε γενικές γραμμές εναρμονιζόταν με την επίσημη πολιτική της λεγόμενης «περεστρόικα», με την περίοδο της «αναδόμησης», η οποία αποτέλεσε το προπαρασκευαστικό στάδιο της ανοιχτής αστικής αντεπανάστασης στην ΕΣΣΔ.

Για το συνεπή οπαδό του *εμπειρισμού* κάθε θεωρία εκλαμβάνεται ως *σχολαστικισμός*. Γι' αυτόν το εμπειρικό επίπεδο (συνειδητά είτε υποσυνείδητα) φαντάζει ως ένα όριο υπεράνω του οποίου δεν μπορεί να υπάρξει τίποτε άλλο. Αλλά και για τον «κοινωνιολόγο» του *σχολαστικισμού*, όπως και για τον εμπειριστή, η πραγματική, η ζωντανή κοινωνική θεωρία, η φιλοσοφία της ιστορίας, προβάλλει ως σχετικοκρατική, ως απορριπτούσα αδίκως κάποιες απόλυτες αρχές (εν είδει ιδεούπων, οραμάτων κ.λπ.).

Οι απόψεις που επικρατούν σήμερα όσον αφορά τα τεχαινόμενα στη χώρα μου και στον κόσμο συνολικά, όσον αφορά την πορεία της χώρας μου, αλλά και της ιστορίας της ανθρωπότητας, είναι είτε *σχολαστικές*, *δογματικές*, είτε στις περισσότερες περιπτώσεις στις μέρες μας κινούνται στο επίπεδο ενός *έρποντος εμπειρισμού*, ανίκανου να αρθεί υπεράνω της φανακισμένης συνείδησης της αγοραίας καθημερινότητας. Αυτό ήταν χαρακτηριστικό για τους ιδεολόγους της «περεστρόικα», για τους ιδεολόγους της αστικής αντεπανάστασης που επικράτησε στην ΕΣΣΔ, αλλά και για τη συντριπτική πλειονότητα των ιδεολό-

γων της αριστερής αντιπολίτευσης, συμπεριλαμβανομένης και της κομμουνιστικής. Υπάρχουν μάλιστα και μερικοί δημοσιολόγοι, οι οποίοι δήθεν ασχολούνται με επιστημονική δραστηριότητα, που διακηρύσσουν απροκάλυπτα ότι η επιστήμη δε χρειάζεται να υπερβαίνει το επίπεδο της καθημερινής συνείδησης και του προφανούς, το επίπεδο του «κοινού νου». Κατά την εποχή και οι προφήτες της...

Ποιες είναι λοιπόν οι βασικές ιδιαιτερότητες της αποκλειστικά εμπειρικής καθημερινής αντίληψης αναφορικά με τη σύγχρονη κατάσταση της χώρας μου και της ανθρωπότητας συνολικά;

Πρωτίστως πρέπει να διακρίνουμε την αίσθηση του αδιεξόδου που μας κατακλύζει, μια αίσθηση που γεννιέται από τη διάλυση, από την αποσύνθεση της χώρας μου, της σοβιετικής κοινωνίας, ενώ περιορίζεται όλο και περισσότερο εκείνη η αφελής αισιοδοξία, η οποία πηγάζει από την πίστη ότι, εφόσον θα ξεπεραστούν οι προσωρινές δυσκολίες, θα ζούμε και εμείς όπως στην ευημερούσα Δύση. Και μάλιστα οι άνθρωποι στη χώρα μου δε γνωρίζουν τίποτε ή σχεδόν τίποτε για τη διευρυνόμενη απογοήτευση που παρατηρείται στη Δύση, όσον αφορά την «καταναλωτική κοινωνία», για τον αύξοντα αριθμό των νευρώσεων που προκαλούνται από το «υπαρξιακό κενό», από την αίσθηση μιας ύπαρξης χωρίς νόημα, όταν δεν υπάρχει έξοδος από αυτό το αδιέξοδο. Οι διαθέσεις που διακατείχαν τις ΗΠΑ στα τέλη της δεκαετίας του '60 διατηρούνται στον έναν ή στον άλλο βαθμό μέχρι σήμερα, όπως διαπιστώνει και ο γνωστός Αμερικανός κοινωνιολόγος P. Berger: «...οι θεσμοί κλειδιά και οι αξίες της αμερικανικής κοινωνίας χρεοκόπησαν (απώλεσαν τη νομιμοποίησή τους) στα μάτια της διανόησης. Αυξήθηκε η πεποίθηση ότι η οικονομία της αγοράς είναι ως προς τη φύση της κάτι κακό, ότι ο πολιτισμός των μέσων Αμερικανών (της "Μέσης Αμερικής") είναι ελλειμματικός και παθολογικός και, το φριχτότερο απ' όλα, ότι το πολιτικό σύστημα της φιλελεύθερης δημοκρατίας είναι μια διεφθαρμένη απάτη»¹. Παρακάμπτοντας διά της αποσιωπήσεως αυτές τις απογοητεύσεις, η καθ' ημάς «επαρχιώτικη» αισιοδοξία, αυτή η εθελουφλούσα πίστη στην εξιδανικευμένη δυτική κοινωνία ως ευλογία, θα είναι βιώσιμη σε συνάρτηση με το βαθμό και το βάθος της εδραίωσης της κεφαλαιοκρατίας στη Ρωσία και στις άλλες χώρες της Κοινοπολιτείας Ανεξάρτητων Κρατών.

Η αισιοδοξία της αριστερής αντιπολίτευσης, συμπεριλαμβανομένης και της κομμουνιστικής, είναι κατά βάση ουτοπικού χαρακτήρα, εφόσον διόλου δεν εδράζεται στη γνώση των νόμων της κοινωνικής ανάπτυξης ή τουλάχιστον δε λαμβάνει υπόψη της τις ιδιαιτερότητες της δράσης αυτών των νόμων στη σύγχρονη εποχή.

Σε πλανητική κλίμακα αυξάνει η αίσθηση μιας επικείμενης «συντέλειας του κόσμου». Και η αίσθηση αυτή έχει σοβαρούς λόγους ύπαρξης, εάν ληφθούν υπόψη υπαρκτές και αρκετά γνωστές κρίσεις που ταλανίζουν την ανθρωπότητα (ενεργειακή, οικολογική, εμπόλεμες συρράξεις...).

Είναι λοιπόν αύξουσα η απογοήτευση όσον αφορά τη δυνατότητα αυθεντικής προόδου της ανθρωπότητας εντεύθεν, σ' αυτή τη ζωή.

Αντίστοιχα όλο και ευρύτερη διάδοση γνωρίζουν οι θρησκευτικές και μυστικιστικές διαθέσεις, οι αναζητήσεις κάποιου «χρυσού αιώνα» και ιδεωδών στο παρελθόν, ακόμα και οι ελπίδες για σωτηρία της ανθρωπότητας από εξωγήινους πολιτισμούς... Η ποικιλομορφία αυτών των διαθέσεων, δοξασιών και απόψεων είναι εξαιρετικά μεγάλη, πλην όμως

όλες έχουν τουλάχιστον ένα κοινό στοιχείο: την αντιμετώπιση του παρόντος της ανθρωπότητας συνειδητά ή ασυνειδητά, άμεσα ή έμμεσα, ως αδιέξοδο.

Εάν υιοθετηθεί ειλικρινά και με συνέπεια η εμπειρική προσέγγιση, κατ' αυτόν ακριβώς τον τρόπο θα πρέπει να προσλαμβάνονται τα πράγματα, φαίνεται δηλαδή ότι η ανθρωπότητα έχει περιέλθει σ' ένα αδιέξοδο και ότι μόνο μια πραγματική δυνατότητα υπάρχει: ο θάνατος σε αρκετά σύντομο διάστημα. Με τη θεωρητική ωστόσο προσέγγιση και η σύγχρονη κατάσταση της ανθρωπότητας, συμπεριλαμβανομένης και της χώρας μου, αλλά και οι προοπτικές προβάλλουν ουσιαστικά διαφορετικά.

Για τη θεωρητική προσέγγιση δεν αρκεί από μόνη της η ανάλυση της σύγχρονης κατάστασης και των τάσεών της. Εδώ απαιτείται μια άλλη κλίμακα: η κλίμακα όλης της ιστορίας, η αποκάλυψη των νομοτελειών του συνόλου της ανάπτυξης της ανθρωπότητας. Για τη θεωρητική κατανόηση της εποχής μας είναι απλώς απαραίτητη μια έστω και σχηματική, επιγραμματική αναπαραγωγή των κομβικών σημείων της ιστορίας. Αφετηριακό σημείο της ιστορίας ήταν η μορφοποίηση των προϋποθέσεων από τις οποίες ανακύπτει η ανθρωπότητα στα σπλάχνα της φύσης και η ίδια η διαδικασία της πρωταρχικής της εμφάνισης. Σ' αυτό το στάδιο υφίσταται η άμεση ενότητα ανθρώπου, κοινωνίας και φύσης (αν και η ενότητα αυτή εμπεριέχει τη διάκριση).

Αρχικά προσοικειώνονται αντικείμενα προς κατανάλωση δεδομένα σε έτοιμη μορφή από τη φύση και δημιουργούνται εργαλεία για την άγρα και τη συλλογή τους. Εδώ τα καταναλωτικά αγαθά κατά κύριο λόγο αποσπώνται, αგრεύονται, συλλέγονται, δηλαδή δεν παράγονται, τη στιγμή που τα εργαλεία άγρας και συλλογής αρχίζουν πλέον να παράγονται. Και παρ' όλ' αυτά ο άνθρωπος προς το παρόν κάνει χρήση κατ' εξοχήν έτοιμων αποτελεσμάτων φυσικών διαδικασιών απ' εαυτών, οι οποίες διεξάγονται χωρίς τη δική του συμμετοχή.

Οι δεσμοί μεταξύ των ατόμων είναι επίσης κατ' εξοχήν φυσικοί, διαπλέκονται διά της φυσικής οδού. Η ανακύπτουσα παραγωγή προσοδίδει απλώς σταθερότερο χαρακτήρα σ' αυτούς τους δεσμούς. Οι σχέσεις παραγωγής μορφοποιούνται πρωταρχικά εν είδει σχέσεων του γένους, χωρίς ωστόσο να ανάγονται πλήρως σε αυτές. Μ' άλλα λόγια, οι σχέσεις παραγωγής προβάλλουν εν είδει φυσικών σχέσεων και σε ορισμένο βαθμό υφίστανται ως σύμφυτες μ' αυτές.

Στο βαθμό που η συλλεκτική δραστηριότητα παραχωρεί τη θέση της στην παραγωγή αντικειμένων προς κατανάλωση, μια παραγωγή η οποία καθίσταται όλο και πιο τακτική, μόνιμη, αυξάνει και η διάσταση μεταξύ φυσικών σχέσεων και σχέσεων καθ' εαυτώ παραγωγής, επομένως και μεταξύ γένους και κοινότητας, ενώ αναβαθμίζεται διαρκώς η σημασία της κοινότητας έναντι του γένους. Στη διάσταση μεταξύ γένους και κοινότητας εκδηλώνονται οι διαφορές μεταξύ φυσικών δεσμών και σχέσεων παραγωγής. Ωστόσο ούτε οι δεσμοί του γένους δεν είναι καθαρά φυσικοί δεσμοί ούτε και οι κοινωνικοί δεσμοί δεν είναι καθαρά κοινωνικοί δεσμοί (η κοινότητα προϋποθέτει πάντοτε —έστω και διαμεσολαβημένα και σε αντεστραμμένη μορφή— την ύπαρξη των μεν είτε των δε δεσμών του γένους). Η κοινότητα κατακτά την κλασικά αναπτυγμένη μορφή της με τη μετάβαση στην κτηνοτροφία και τη γεωργία. Ωστόσο η μετάβαση αυτή συνιστά ταυτόχρονα την κορύφωση της ακμής της κοινότητας, αλλά και την έναρξη της διάλυσής της (με τη μετάβαση στην κτηνοτροφία και

τη γεωργία δημιουργείται για πρώτη φορά η δυνατότητα τακτικής παραγωγής υπερπροϊόντος, οπότε και αρχίζει να ανακύπτει η *ιδιωτική ιδιοκτησία*).

Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι για τους ανθρώπους του πρωτόγονου κοινοτικού συστήματος τα όρια της κοινωνίας, τα όρια της ανθρωπότητας ήταν τα όρια της κοινοτικής συλλογικότητας. Στο μεταξύ ο άνθρωπος εδώ δεν είναι ακόμα σε θέση να διακρίνει καθ' όλα τον εαυτό του από τον υπόλοιπο κόσμο που τον περιβάλλει.

Η *ιδιοκτησία επί των όρων της παραγωγής* ακριβώς ως ιδιοκτησία (σε αντιδιαστολή με την κατοχή και την κυριότητα) και ως *αυτοτελής κοινωνική σχέση* (σε αντιδιαστολή με τους φυσικούς δεσμούς) αρχίζει για πρώτη φορά να μορφοποιείται εντός της κοινότητας. Η εν λόγω κοινωνική σχέση υφίσταται εντός της κοινότητας ακόμη «υπό το φως της φύσης» και ως *εισέτι μη καθ' όλα διακεκριμένη από τους αποκλειστικά φυσικούς δεσμούς*. Πράγματι η κοινοτική ιδιοκτησία, φερ' ειπείν στους κτηνοτρόφους είτε στους γεωργούς, προϋποθέτει προπαντός ιδιοκτησία επί της γης. Πλην όμως η γη αποτελεί ένα δεδομένο σε έτοιμη μορφή από τη φύση, ένα *μη παραγμένο μέσο παραγωγής*.

Στο βαθμό που η γη χρησιμοποιείται ως μέσο παραγωγής, η σχέση των ανθρώπων προς τη φύση είναι διαμεσολαβημένη και επομένως οι άνθρωποι διακρίνουν εαυτούς από τη φύση. Στο βαθμό όμως που η φύση αποτελεί ένα μη παραγμένο μέσο παραγωγής, το οποίο λαμβάνεται από τη φύση σε έτοιμη μορφή, ο δεσμός των ανθρώπων με τη φύση δεν είναι διαμεσολαβημένος, άρα οι άνθρωποι σχετίζονται με τη γη —κατά τα λεγόμενα του Κ. Μαρξ— ως προς το *ανόργανο σώμα τους*, δηλαδή δε διαφορίζουν τον εαυτό τους από τη γη και από όσα υπάρχουν επάνω της και εντός της. Από αυτή την άποψη, η κοινωνική σχέση δεν έχει εισχωρήσει ακόμα στην παραγωγική σχέση του ανθρώπου προς τη φύση.

Επιπλέον, ο άνθρωπος είναι ο ιδιοκτήτης υπό την ιδιότητα του μέλους της κοινότητας, δηλαδή εκείνης της συλλογικότητας, η οποία έχει σχηματιστεί πρωταρχικά κατά φυσικό τρόπο και στην οποία πάντοτε με τη μεν είτε με τη δε μορφή είναι παρόντες οι φυσικοί δεσμοί ως αναπόσπαστο κομμάτι των κοινωνικών σχέσεων. Συνεπώς, η *σχέση των μελών της κοινότητας προς άλλα είναι και διαμεσολαβημένη από την παραγωγή και διαδομένη ως κάτι φυσικό*. Και ενόσω η γη ως άμεσο μέσο παραγωγής διαδραματίζει το ρόλο του αποφασιστικού μέσου παραγωγής, διατηρείται και το θεμέλιο εκείνο το οποίο στον έναν ή στον άλλο βαθμό γεννά τη σχέση του ανθρώπου προς το περιβάλλον του ως προς το ανόργανο σώμα του. Και αυτό συμβαίνει διότι «η πραγματική *ιδιοποίηση* με τη διαδικασία της εργασίας διεξάγεται υπό *προϋποθέσεις*, οι οποίες δεν αποτελούν οι ίδιες *προϊόν* εργασίας, αλλά εμφανίζονται ως *φυσικές ή θείες προϋποθέσεις της*»². Από αυτή την άποψη, οι άνθρωποι είναι ακόμα άμεσα ενωμένοι με τη φύση. Αντικειμενικά υφιστάμενος σκοπός μιας τέτοιας δομής είναι η υποστήριξη της ζωής του ανθρώπου ως μέλους της κοινότητας.

Το επόμενο στάδιο της ανθρωπότητας συνιστά την άρνηση του προηγούμενου

Η *μετάβαση στην κτηνοτροφία και τη γεωργία* σημαίνει και *ανάπτυξη της κοινότητας* αλλά και την έναρξη της παρατεταμένης ιστορίας της *διάλυσής της*, μιας διάλυσης που εκτυλίσσεται στη διάρκεια πολλών εποχών. Ανακύπτει η *ιδιωτική ιδιοκτησία*. Η ανάπτυξη

των παραγωγικών δυνάμεων συνιστά άρνηση του προηγούμενου επιπέδου και χαρακτήρα τους: επιτυγχάνεται η δυνατότητα τακτικής παραγωγής ζωτικών πόρων υπεράνω του ελάχιστου, του απολύτως απαραίτητου για τη διατήρηση της φυσικής ύπαρξης του ανθρώπου, αρθρώνεται ο κοινωνικός καταμερισμός της εργασίας βάσει των φυσικών διαφορών (ως προς το φύλο, την ηλικία, τις ατομικές φυσικές ιδιότητες). Η τελειοποίηση των μέσων παραγωγής, τα οποία ενεργοποιούνται ατομικά, έγινε το θεμέλιο της ανάπτυξης της ιδιωτικής ιδιοκτησίας, η οποία σε όλες τις βαθμίδες του μετασχηματισμού της κοινοτικής ιδιοκτησίας προϋπέθετε υπό ποικίλες μορφές την ύπαρξη της τελευταίας.

Με την εμφάνιση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας ανακύπτουν και οι ανταγωνιστικές τάξεις, η εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο. Η εκμετάλλευση, στο βαθμό που δεν περιοριζόταν στην τυχαία απόσπαση υπερπροϊόντος, αλλά παγωνόταν και καταλάμβανε τη διαδικασία της παραγωγής, όφειλε κατ' ανάγκη να συμπεριλαμβάνει την ιδιοποίηση του άλλου ανθρώπου (είτε άλλων ανθρώπων) ως αντικειμενικού όρου της παραγωγής. Ωστόσο, η οικονομική ιδιοποίηση του ανθρώπου ως αντικειμενικού όρου της παραγωγής είναι ανέφικτη χωρίς την καθυπόταξη της βούλησής του, χωρίς την άσκηση βίας εναντίον του, χωρίς την εγκαθίδρυση σχέσεων κυριαρχίας και πειθαναγκασμού. Τέτοιου είδους εκμετάλλευση του ανθρώπου απαιτεί αναπόφευκτα την άσκηση σταθερής και άμεσης οργανωμένης βίας, την οποία και γεννά κατ' ανάγκη, δηλαδή οι οικονομικές σχέσεις παραγωγής προβάλλουν ως πολιτικές, εμφανίζονται ως σύμφυτες με τις πολιτικές σχέσεις.

Έτσι έχουν τα πράγματα όπου και ενόσω η γη ως άμεσο μέσο παραγωγής παίζει αποφασιστικό ρόλο στην παραγωγή και ενόσω η ιδιωτική ιδιοκτησία δε διέλυσε τελειωτικά την κοινοτική ιδιοκτησία. Επομένως, η κατάσταση αυτή είναι χαρακτηριστική για τη δουλοκτητική και για τη φεουδαρχική κοινωνία. Και παρά το γεγονός ότι σ' αυτές τις κοινωνίες η ιδιωτική ιδιοκτησία δεν έχει ακόμα μετασχηματίσει καθ' όλα την κληρονομημένη βάση (τις χαρακτηριστικές για το προηγούμενο στάδιο σχέσεις των ανθρώπων προς τα μέσα παραγωγής και τις σχέσεις των ανθρώπων προς αλλήλους), η ανάπτυξη πορεύεται κατά τέτοιο τρόπο, ώστε η σχέση προς τη γη ως προς μη παραγμένο μέσο παραγωγής και η κοινότητα, στο εν λόγω στάδιο εν γένει (και εν συνόλω), αποσυντίθενται, ενώ άγουσα γίνεται στην ανάπτυξη της κοινωνίας η τελειοποίηση των μέσων εργασίας που δημιουργούν οι άνθρωποι και μάλιστα επί μακρό χρονικό διάστημα τέτοιων μέσων εργασίας, τα οποία τίθενται σε ενέργεια ατομικά.

Αυτή η πρώτη άρνηση του προηγούμενου σταδίου φτάνει στο απόγειό της επί κεφαλαιοκρατίας

Στο βαθμό που αναπτύσσονται οι παραγωγικές δυνάμεις, αρχίζει να αναβαθμίζεται διαρκώς στην παραγωγή ο ρόλος των παραγμένων μέσων παραγωγής. Αρχικά, πρόκειται κατά κύριο λόγο για μέσα τα οποία τίθενται σε ενέργεια ατομικά. Αντίστοιχα αναπτύσσεται και η ιδιοκτησία που ανήκει σε μεμονωμένα άτομα και βασίζεται στην εργασία αυτών των ιδίων ατόμων. (Φυσικά εδώ δεν έχουμε πλήρη εξάλειψη των γνωρισμάτων του προηγούμενου σταδίου. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της μεσαιωνικής οργάνωσης των

χειροτεχνών της πόλης). Στο βαθμό που αυτή η ιδιοκτησία αναπτύσσεται, η συνάφεια των ατόμων στην παραγωγή όλο και περισσότερο πραγματοποιείται μέσω της ανταλλαγής προϊόντων μεμονωμένων ατομικών παραγωγών. Η ανταλλαγή αυτή σημαίνει ταυτόχρονα και διεύρυνση της αγοράς, με αντίστοιχη αύξηση της ποικιλομορφίας των αναγκών. Η περαιτέρω ανάπτυξη της αγοράς οδηγεί στην παραγωγή για την αγορά, στην υπαγωγή της παραγωγής στην ανταλλαγή. Αυτό προκαλεί την ανάγκη διεύρυνσης της κλίμακας της αγοράς, οδηγεί στη χρεοκοπία και την εξαθλίωση των μεν, ενώ τα μέσα παραγωγής συγκεντρώνονται στα χέρια των δε, και επιφέρει την απόσπαση μέσων παραγωγής από τους παραγωγούς. (Εξυπακούεται ότι εδώ αναφερόμαστε στην κύρια κατεύθυνση αυτής της πορείας και μάλιστα στην πλέον γενική μορφή της).

Τα παραγμένα μέσα παραγωγής αποκτούν τον αποφασιστικό ρόλο στη διαδικασία της παραγωγής. Το γεγονός αυτό, καθώς επίσης και η συνάφεια μεταξύ των παραγωγών μέσω της ανταλλαγής των προϊόντων της εργασίας, συνιστά την απόσπαση του ανθρώπου από τη φύση και μάλιστα μια απόσπαση ποιοτικά διαφορετικού επιπέδου σε σύγκριση με την κυριαρχία της κοινοτικής μορφής ιδιοκτησίας. Στο μεταξύ η απόσπαση αυτή δε διεκπεραιώνεται πλήρως.

Πράγματι, ο αποφασιστικός ρόλος των παραγμένων μέσων παραγωγής σημαίνει ότι η σχέση του παραγωγού προς τα μέσα παραγωγής στην κλίμακα της κοινωνίας διαμεσολαβείται από την εργασία. Γι' αυτό και εξαλείφεται το μύχιο θεμέλιο, βάσει του οποίου ο παραγωγός συγκαταλέγεται στους αντικειμενικούς όρους της παραγωγής, [δηλαδή] βάσει του οποίου ο άνθρωπος ταυτίζεται με τα μέσα της παραγωγής.

Αλλά η διάσταση μεταξύ ανθρώπου και φύσης, ακόμα και στις συνθήκες της ανώτατης ανάπτυξης της ιδιωτικής ιδιοκτησίας, που έχει θέση στην κεφαλαιοκρατία, απ' ενός μεν, δεν οδηγείται μέχρι τέλους, απ' ετέρου δε, προβάλλει ως ρήξη. Δεν οδηγείται μέχρι τέλους, δεδομένου ότι οι άνθρωποι μέσα στη διαδικασία της παραγωγής συνδέονται μόνο μέσω της ανταλλαγής πραγμάτων, προϊόντων της εργασίας. Γι' αυτό και οι παραγωγοί προβάλλουν ως παραγμένα πράγματα, ως προϊόντα εργασίας. Και υπό την ιδιότητα του προϊόντος της εργασίας αγοράζονται και πωλούνται. (Προϊόν εργασίας δεν είναι το σώμα του ανθρώπου ως σώμα, αλλά η ικανότητά του προς εργασία).

Η διάσταση μεταξύ ανθρώπου και φύσης σε συνθήκες ιδιωτικής ιδιοκτησίας είναι μια ρήξη. Αυτή η ρήξη, το χάσμα μεταξύ ανθρώπου και φύσης, αναπτύσσεται στον ύψιστο βαθμό επί κεφαλαιοκρατίας. Η φύση, εν είδει όρων της παραγωγής, αντιπαρατίθεται εχθρικά στον εργαζόμενο που στερείται μέσων παραγωγής. Οι φορείς της ιδιωτικής ιδιοκτησίας επιδιώκουν τη χρήση της βάσει των στενών ιδιοτελών συμφερόντων τους. Σε συνθήκες κυριαρχίας της ιδιωτικής ιδιοκτησίας υπερτερεί λοιπόν η τάση για υποδούλωση της φύσης, για κυριαρχία πάνω στη φύση. Η υποδούλωση αυτή εμπεριέχει δυο πτυχές: απ' ενός μεν, η φύση μετασχηματίζεται στην κατεύθυνση που τους χρειάζεται, απ' ετέρου δε, αποβαίνει μόνο δούλος, τον οποίο μπορούν να μη λογαριάσουν, τις δυνάμεις του οποίου μπορούν να εκμεταλλεύονται ανηλέως. Στην κατάσταση εκείνη κατά την οποία οι παραγωγικές δυνάμεις αναπτύσσονται σε τέτοιο βαθμό που οι άνθρωποι καθίστανται ικανοί να υποτάξουν όλο το γήινο περιβάλλον, προκύπτει η σύρραξη ανθρώπου-φύσης, η οικολογική κρίση, η οποία απειλεί και την ίδια την ύπαρξη της ανθρωπότητας.

Σε συνθήκες ιδιωτικής ιδιοκτησίας ανακύπτει, αυξάνει και επί κεφαλαιοκρατίας κορυφώνεται επίσης και η ρήξη μεταξύ των ανθρώπων και των κοινωνικών δυνάμεων που αυτοί γενούν. Οι δυνάμεις αλληλεπιδράσης των ανθρώπων όλο και πιο έντονα αντιπαρά τίθενται στους ίδιους τους διχασμένους από την ιδιωτική ιδιοκτησία ανθρώπους. Ολοένα αυξάνει το χάσμα, η αντίφαση μεταξύ ανθρώπου και κοινωνίας. Ενδεικτικές της αυθόρμητης και αυτόματης ενέργειας των κοινωνικών δυνάμεων είναι π.χ. η αναρχία της παραγωγής και οι οικονομικές κρίσεις.

Στα σπλάχνα της κεφαλαιοκρατίας και μέσω της αναγκαίας ανάπτυξης της δημιουργούνται οι υλικές και πνευματικές προϋποθέσεις υπέρβασης της κεφαλαιοκρατίας και της ιδιωτικής ιδιοκτησίας εν γένει.

Ο ακροατής ή αναγνώστης παρόμοιων σκέψεων που έχει να κάνει με τη σύγχρονη συγκυρία μπορεί να θεωρεί τα παραπάνω αμφίβολα, αλλά ας μη βιαστεί να συνάγει πορίσματα πριν από την ολοκλήρωση της διατύπωσης.

Η σημαντικότερη υλική προϋπόθεση για την εξάλειψη της κεφαλαιοκρατίας και του συνόλου της ιδιωτικής ιδιοκτησίας είναι το γεγονός ότι τα παραγμένα μέσα παραγωγής, εφόσον γίνονται αποφασιστικής σημασίας, αποκτούν κοινωνικό χαρακτήρα. Ο συνεργατικός και σε τελευταία ανάλυση κοινωνικός χαρακτήρας των μέσων παραγωγής γίνεται τεχνική αναγκαιότητα στο στάδιο εκείνο της παραγωγής κατά το οποίο αυτή μετατρέπεται σε μηχανική: οι μηχανές και ιδιαίτερα το σύστημα μηχανών δημιουργούνται και ενεργοποιούνται από πολλούς ανθρώπους, συλλογικά.

Επιπλέον, εάν προηγουμένως έβρισκαν τις διάφορες τεχνικές δομές εμπειρικά, με την εμφάνιση της μεγάλης βιομηχανίας η κατάσταση άλλαξε άρδην: οι τεχνικές δομές ανακαλύπτονται κατ' εξοχήν θεωρητικά, γεγονός που έχει τεράστια σημασία για την ανάπτυξη, αλλά και για την ίδια την ύπαρξη της ιδιωτικής ιδιοκτησίας. Στην πορεία της ανάπτυξης της μεγάλης βιομηχανίας πρωτεύοντα ρόλο δε διαδραματίζει η άμεση εργασία, αλλά η τεχνολογική εφαρμογή των φυσικών επιστημών και εκείνη η καθολική παραγωγική δύναμη, «που προέρχεται από την κοινωνική διάρθρωση μέσα στη συνολική παραγωγή — που εμφανίζεται σαν φυσικό χάρισμα της κοινωνικής εργασίας (παρ' όλο που είναι ιστορικό προϊόν)»³. Ωστόσο η ουσία της κεφαλαιοκρατίας είναι η παραγωγή υπεραξίας. Η τελευταία δημιουργείται από τη ζωντανή άμεση εργασία. Επομένως, το κεφάλαιο, αναπτύσσοντας τη μεγάλη βιομηχανία, την εκμηχάνιση της παραγωγής (ειρήσθω εν παρόδω: η εισαγωγή της πληροφορικής και των Η.Υ. είναι μια ειδική μορφή εκμηχάνισης), προετοιμάζει ταυτοχρόνως και τους όρους της ίδιας του της αποσύνθεσης και τις προϋποθέσεις της νέας μελλοντικής κοινωνίας.

Η κεφαλαιοκρατία ολοκληρώνει το στάδιο της πρώτης άρνησης

Η άρνηση της άρνησης αποτελεί ιστορική αναγκαιότητα στην ανάπτυξη της ανθρωπότητας. Αυτή η δεύτερη άρνηση συνιστά τρόπον τινά επιστροφή στην πρωταρχική ενότητα με τη φύση. Εδώ όμως πρόκειται για μια τρόπον τινά επιστροφή, διότι η ενότητα αποκαθίσταται μαζί με τη διατήρηση όλων των θετικών [στοιχείων] που έχουν επιτευχθεί κατά το

στάδιο της πρώτης άρνησης. Οι άνθρωποι εξακολουθούν να επιδιώκουν την «κατάκτηση» της φύσης, έχοντας στη διάθεσή τους κολοσσιαίες δυνατότητες γι' αυτόν το σκοπό. Πλην όμως η «κατάκτηση» αυτή είναι τέτοιου τύπου που οφείλει να είναι διατήρηση και τελειοποίηση της φύσης. Η εγκαθίδρυση αυτής της σχέσης προς τη φύση γίνεται ζήτημα ζωής και θανάτου της ανθρωπότητας: χωρίς την εγκαθίδρυση αυτής της σχέσης η ανθρωπότητα θα εξολοθρευτεί χωρίς κανέναν πόλεμο.

Ήδη επί κεφαλαιοκρατίας δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για την άρνηση της άρνησης του αφετηριακού χαρακτήρα χρησιμοποίησης της φύσης από τον άνθρωπο στην παραγωγή. Στην ιστορία της ανθρωπότητας αφετηριακή ήταν η χρήση της φύσης απλώς ως δεδομένης, ως μη μετασχηματισμένης. Στη συνέχεια, ο άνθρωπος άρχισε να μετασχηματίζει το αντικείμενο διαμέσου ενός τροποποιημένου φυσικού αντικειμένου (εργαλείου). Επομένως, ο κύριος μετασχηματιστής (σε αυτή τη σχέση) ήταν η άμεση εργασία. Ωστόσο στην πορεία της ανάπτυξης της μεγάλης βιομηχανίας και ιδιαίτερα στο ανώτερο στάδιό της —στο αυτοματοποιημένο σύστημα μηχανών— ο εργάτης θέτει ως ενδιάμεσο κρίκο ανάμεσα στον ίδιο και την ανόργανη φύση, την οποία κατακτά, μια φυσική διαδικασία, την οποία μετασχηματίζει σε βιομηχανική διαδικασία. Συνεπώς, συμβαίνει εδώ μια τρόπον τινά επάνοδος στο αφετηριακό σημείο, στη χρήση αυτενεργών φυσικών διαδικασιών, χωρίς όμως αυτό να συνιστά απλώς επιστροφή στην αρχή. Εδώ διατηρούνται ταυτοχρόνως και τα κεκτημένα της πρώτης άρνησης: ο άνθρωπος κατευθύνει συνειδητά τις φυσικές διαδικασίες για τη λήψη του ωφέλιμου αποτελέσματος που χρειάζεται.

Ωστόσο, επί κεφαλαιοκρατίας ο καθολικός πλούτος αναπτύσσεται σε ανταγωνιστική μορφή. Από τη μια μεριά λοιπόν το κεφάλαιο «ξυπνά όλες τις δυνάμεις της επιστήμης και της φύσης, όπως και του κοινωνικού συνδυασμού και της κοινωνικής συναλλαγής, για να κάνει τη δημιουργία του πλούτου ανεξάρτητη (σχετικά) από το χρόνο εργασίας που καταβλήθηκε γι' αυτόν. Από την άλλη μεριά, αυτές τις γιγάντιες κοινωνικές δυνάμεις που δημιουργήθηκαν μ' αυτό τον τρόπο θέλει να τις μετρήσει με το χρόνο εργασίας και να τις περιχαράκώσει μέσα στα όρια που απαιτούνται για τη διατήρηση της ήδη δημιουργημένης αξίας σαν αξίας»⁴.

Μόνο η κοινωνικοποίηση της ιδιοκτησίας επί των μέσων παραγωγής εξαλείφει αυτή την αντίφαση και ανοίγει τα περιθώρια για την ελεύθερη ανάπτυξη της κοινωνίας. Ο πραγματικός πλούτος της κοινωνίας, εάν κάνουμε αφαίρεση από την αστική του μορφή, δεν είναι τίποτε άλλο από τη μόνιμη παραγωγή και αναπαραγωγή από τον άνθρωπο του εαυτού του ως άρτιου, καθολικά αναπτυσσόμενου και αρμονικού όντος. Η κοινωνικοποίηση των μέσων παραγωγής σημαίνει εξάλειψη των κοινωνικών δυνάμεων ως αποσπασμένων από τον άνθρωπο και εχθρικών προς αυτόν. Η εγκαθίδρυση της κοινωνικής ιδιοκτησίας επί των μέσων παραγωγής συνιστά την άρνηση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας και συνάμα τρόπον τινά επιστροφή στο αφετηριακό σημείο, στην κοινοτική ιδιοκτησία. Τόσο η κοινοτική ιδιοκτησία όσο και η κοινωνική είναι συλλογικές ιδιοκτησίες, ιδιοκτησίες της συλλογικότητας (κολεκτίβας). Πλην όμως η κοινωνική ιδιοκτησία σε αντιδιαστολή με την κοινοτική δεν αποτελεί απλώς την ιδιοκτησία μιας ομάδας ανθρώπων, αλλά είναι η ιδιοκτησία του συνόλου της κοινωνίας. Στην πλέον αναπτυγμένη μορφή της η κοινωνική ιδιοκτησία συνιστά την ιδιοκτησία του συνόλου της κοινωνικοποιημένης ανθρωπότητας. Επιπλέον στην κοι-

νωνική ιδιοκτησία διατηρούνται σε μετασχηματισμένη μορφή όλα τα θετικά κεκτημένα από τη διαδικασία της ανάπτυξης της ιδιωτικής ιδιοκτησίας.

Ο σκοπός της κοινωνικοποιημένης ανθρωπότητας δεν μπορεί να είναι άλλος από την ολόπλευρη και αρμονική ανάπτυξη του κάθε ανθρώπου, η οποία ανάγεται σε αυτοσκοπό και σε όρο μιας τέτοιου τύπου ανάπτυξης όλων των άλλων ανθρώπων. Και ο σκοπός αυτός αποτελεί επίσης μια άρνηση της άρνησης. Αφετηριακό σημείο ήταν η αναπαραγωγή της φυσικής ύπαρξης ως σκοπός και ως όρος της φυσικής ύπαρξης των άλλων μελών της κοινότητας και της κοινότητας συνολικά. Στο βαθμό που αναπτυσσόταν η ιδιωτική ιδιοκτησία, σκοπός της κοινωνικής παραγωγής γινόταν η παραγωγή και αναπαραγωγή των ιδιωτών ιδιοκτητών ως ιδιωτών ιδιοκτητών, ενώ οι άνθρωποι, οι οποίοι στερούνται ιδιωτικής ιδιοκτησίας και υφίστανται την εκμετάλλευση, προβάλλουν στην κλίμακα της κοινωνίας ως μέσο γι' αυτόν το σκοπό. Η ανάπτυξη αυτής της ιδιοκτησίας σημαίνει συνάμα όλο και μεγαλύτερη απόσπαση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας από την άμεση συνάφειά της με την ατομικότητα του ιδιοκτήτη και με τους φυσικούς όρους (π.χ. η ελευθερία μεταβίβασης της ιδιοκτησίας από τον ένα στον άλλο), δηλαδή η ιδιωτική ιδιοκτησία αποκτούσε όλο και μεγαλύτερη αυτοτέλεια έναντι της προσωπικότητας του ιδιοκτήτη και της φύσης. Επί κεφαλαιοκρατίας η εν λόγω αυτοτέλεια κορυφώνεται, γίνεται πλήρης. Γι' αυτό και κύριος σκοπός της κοινωνικής ανάπτυξης δε γίνεται η ατομική κατανάλωση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας, αλλά η μόνιμη παραγωγική κατανάλωσή της ως αυτοπροσασυνάνομης ιδιωτικής ιδιοκτησίας. Κατ' αυτό τον τρόπο, ακόμα και ο ίδιος ο ιδιώτης ιδιοκτήτης, έστω και αν είναι ικανοποιημένος από τη θέση του, αποτελεί σε ορισμένο βαθμό μέσο (φορέα) της κίνησης της ιδιωτικής ιδιοκτησίας, δηλαδή των κοινωνικών δυνάμεων που δημιουργήθηκαν απ' τους ανθρώπους, αποσπάστηκαν από αυτούς και τους έχουν καθυποτάξει.

Με την άρνηση της άρνησης του αφετηριακού σταδίου ανάπτυξης της κοινωνίας, σκοπός της κοινωνικής ανάπτυξης γίνεται εκ νέου ο κάθε άνθρωπος (εφόσον είναι πραγματικός ιδιοκτήτης της κοινωνικής ιδιοκτησίας). Πλην όμως τώρα δεν είναι πλέον ο άνθρωπος ως μέλος μιας περιορισμένης κοινότητας, αλλά ως μέλος της ανθρώπινης κοινωνίας στο σύνολό της. Τα κεκτημένα του σταδίου της πρώτης άρνησης (του σταδίου της ιδιωτικής ιδιοκτησίας) δεν απαιείφονται. Και αυτό διότι ακριβώς κατά το στάδιο της ανάπτυξης της κοινωνίας της ιδιωτικής ιδιοκτησίας και φυσικά, κατά κύριο λόγο, της κεφαλαιοκρατικής δημιουργούνται, αν και σε περιορισμένο βαθμό, διεθνείς σχέσεις παραγωγής, καθολικές ανάγκες κ.λπ., κ.ο.κ. Με την άρνηση της άρνησης του αφετηριακού σταδίου της ανάπτυξης της ανθρωπότητας πραγματοποιείται μια «κάθαρση» από την ανταγωνιστική μορφή της ανάπτυξης: βασικός σκοπός γίνεται όχι απλώς η παραγωγή της φυσικής ύπαρξης του ατόμου (όπως κατά το αφετηριακό στάδιο) και όχι απλώς η κατανάλωση από αυτό υλικών και πνευματικών αγαθών υπό την ιδιότητα του μεμονωμένου ατόμου (όπως κατά το στάδιο της πρώτης άρνησης), αλλά η παραγωγή και αναπαραγωγή του ανθρώπου ως ελεύθερου, ολόπλευρα αναπτυσσόμενου μέλους της ανθρωπότητας, μέλους της ανθρώπινης κοινωνίας.

Κατά το αφετηριακό στάδιο η ανθρωπότητα αγωνιζόταν για τη φυσική της επιβίωση, σ' έναν αγώνα με τυφλές αυθόρμητες δυνάμεις, με τα στοιχεία της φύσης, ενώ η εξασφάλιση πόρων προς το ζην βρισκόταν κάπου στο μεταίχμιο του ελάχιστου αναγκαίου για τη φυσική επιβίωση των μελών του ανθρώπινου γένους.

Κατά το στάδιο της πρώτης άρνησης η ανθρωπότητα άρχισε να παράγει εγγυημένα περισσότερους πόρους προς το ζειν, απ' όσους απαιτούνται για τη διατήρηση της φυσικής ύπαρξης, αλλά λιγότερους από όσους είναι απαραίτητοι για τη βέλτιστη ικανοποίηση των αναγκών του κάθε μέλους της κοινωνίας, γεγονός που γεννά και διατηρεί τον ανταγωνισμό μεταξύ των ανθρώπων γι' αυτούς τους ζωτικούς πόρους, δηλαδή την πάλη μεταξύ ανθρώπων ως ζώων, ως βιολογικών όντων. Το στάδιο της άρνησης της άρνησης γίνεται εφικτό όταν η παραγωγή καθίσταται ικανή να διασφαλίσει τα βέλτιστα τις ζωτικές, βιολογικές ανάγκες των ανθρώπων. Αυτό σημαίνει μετάβαση σ' ένα νέο τύπο ανάπτυξης, στην απόρριψη της διαπάλης μεταξύ των ανθρώπων για τη βιολογική τους ύπαρξη.

Κατά τη διάρκεια της σπείρας της έλικας [της ανάπτυξης] που εξετάσαμε, η ανθρωπότητα όλο και περισσότερο κατακτούσε τους γήινους όρους της ύπαρξής της. Στη σύγχρονη εποχή πέρασε στην κατάκτηση όλων των βασικών γήινων όρων της ύπαρξής της. Ωστόσο αυτή η κατάκτηση συνιστά συν τοις άλλοις και κατάκτηση της δυνατότητας ολοσχερούς αυτοκαταστροφής της (αυτοκαταστροφής «ειρηνικής» είτε πολεμικής).

Όπως και κατά το αφετηριακό στάδιο ήταν παρούσα η απειλή του θανάτου της ανθρωπότητας ως ανθρώπινου γένους, έτσι και τώρα ανέκυψε εκ νέου αυτή η απειλή, η οποία όμως δεν προέρχεται πλέον από τη φύση, αλλά από την ίδια την ανθρωπότητα. Και ενώπιον της ανθρωπότητας εγείρεται μια ανεπαρκώς συνειδητοποιημένη επιλογή εναλλακτικής λύσης: είτε θάνατος είτε αργά ή γρήγορα μετάβαση σ' ένα ποιοτικά νέο στάδιο της ανάπτυξης, στο στάδιο της άρνησης της άρνησης.

Κατ' αυτό τον τρόπο διαγράφεται η γενική πορεία της ανθρωπότητας. Εδώ παρατίθεται σχηματικά και συμπυκνωμένα, μόνο ως αποτέλεσμα μιας επιστημονικής έρευνας, η διαδικασία εκτόνωσης της οποίας παρέμεινε έξω από τα πλαίσια αυτού του κειμένου, όπως άλλωστε και εκείνες οι πηγές φιλοσοφικού, κοινωνιολογικού και ιστορικού χαρακτήρα επί των οποίων εδράζεται η εν λόγω έρευνα. Αλλά ακόμα και σ' αυτή τη θεωρητική-σχηματική της μορφή, η λογική της ιστορίας μάς επιτρέπει να κατανοήσουμε καλύτερα την εποχή μας, να συλλάβουμε τις αντιθέσεις και τις δυνατότητες του σημερινού κόσμου. Πόσο μάλλον που τα τεκταινόμενα σήμερα στη χώρα μου και σε άλλες χώρες φαίνονται να διαψεύδουν τη λογική που αποκαλύψαμε παραπάνω.

Αυτό όμως συμβαίνει μόνο εκ πρώτης όψεως και μάλιστα όταν η όψη αυτή είναι πολύ επιφανειακή. Η ιστορία ποτέ δεν ακολουθεί μια ευθύγραμμη πορεία. Έχει πολλές διαλείψεις και παλινωδίες. Σ' αυτή δεν έχουν θέση μόνο οι επαναστάσεις και οι περίοδοι της ήπιας εξελικτικής ανάπτυξης, αλλά και οι αντεπαναστάσεις, οι οποίες —πρέπει να τονιστεί— δεν αποτελούν σπάνιο ιστορικό φαινόμενο. Γνωρίζουμε ότι υπήρξαν αντεπαναστάσεις στις δημοκρατίες της Βόρειας Ιταλίας, όταν άρχισε εκεί να εγκαθιδρύεται το κεφαλαιοκρατικό καθεστώς και στη συνέχεια επιβλήθηκε η φεουδαρχική αντίδραση. Γνωρίζουμε ότι η επανάσταση στην Αγγλία κατέληξε σε αντεπανάσταση, η οποία ωστόσο δε σταμάτησε συνολικά την ανάπτυξη αυτής της χώρας στην κατεύθυνση της κεφαλαιοκρατίας. Για να κυριολεκτούμε, πρακτικά αυτό συνέβαινε σ' όλες τις μεγάλες χώρες της Δυτικής Ευρώπης, δηλαδή εκεί όπου η κεφαλαιοκρατία ανέκυψε για πρώτη φορά στην ιστορία.

Με μια βαθύτερη αναδρομή στο παρελθόν, διαπιστώνουμε ότι κατά τη μετάβαση από την προταξική κοινωνία στην ταξική και κατά το πρώτο στάδιο της ταξικής κοινωνίας εκ-

δηλώνονται και πάλι αντεπαναστάσεις: εμφανίζονταν δουλοκτητικά κράτη, τα οποία έφταναν στην ακμή τους και στη συνέχεια οδηγούνταν σε παρακμή, σε αποσύνθεση. Και αυτά τα εν αποσυνθέσει δουλοκτητικά κράτη εξολοθρευόνταν από περίοικες κοινότητες βαρβάρων. Και αυτό συνέβαινε επανειλημμένα μέχρι την οριστική εδραίωση του δουλοκτητικού καθεστώτος. Και παρά το γεγονός ότι αυτό σαρώθηκε τελικά από τους βαρβάρους, αυτή τη φορά παρείχε πλέον τη βάση για την εμφάνιση του νέου σχηματισμού. Γι' αυτό μπορούμε να πούμε ότι η αντεπανάσταση αποτελεί εξίσου νομοτέλεια, όπως και η επανάσταση. Στην εποχή τού γίνεσθαι κάθε σχηματισμού οι αντεπανάστασεις είναι πρακτικά αναπόφευκτες.

Και σήμερα ζούμε σε καιρούς αντεπανάστασης, μιας αντεπανάστασης αστικής, κεφαλαιοκρατικής. Είναι αλήθεια πως η ιδιαιτερότητα της περιόδου που διανύουμε έγκειται στο γεγονός ότι μέσα στο παρόν αναπτύσσονται οι προϋποθέσεις για τη νέα, την κομμουνιστική κοινωνία, οι προϋποθέσεις ενοποίησης της ανθρωπότητας. Και ακριβώς λόγω του ότι η ανθρωπότητα όλο και περισσότερο ενώνεται, οι μεταβολές που επέρχονται αποβαίνουν όλο και ευρύτερης κλίμακας, καταλαμβάνουν μεγάλες εκτάσεις, μεγάλες μάζες πληθυσμού, μεγαλύτερες από κάθε άλλης μεταβολής κατά το παρελθόν. Η αντεπανάσταση των ημερών μας εξέλαβε τέτοιες διαστάσεις που κατέλαβε ουσιαστικά μια ολόκληρη σειρά χωρών, εκδηλώθηκε σε ολόκληρο το νέο σύστημα. Λόγω ακριβώς του υψηλού βαθμού ολοκλήρωσης που έχει επιτευχθεί, η κεφαλαιοκρατική αντεπανάσταση δεν μπορούσε να εκδηλωθεί σε κάποια μεμονωμένη χώρα, όπως συνέβαινε κατά το παρελθόν. Ώφειλε αναπόδραστα να καταλάβει ευρύτατες εκτάσεις και να συμπαράσχει κολοσσιαίες μάζες πληθυσμού. Βεβαίως η αντεπανάσταση έπρεπε να αρχίσει στην ισχυρότερη από αυτές τις χώρες, ο πυρήνας της έπρεπε να διαμορφωθεί προπαντός στη Σοβιετική Ένωση. Από αυτό όμως δεν έπεται ότι η εν λόγω αντεπανάσταση δε θα μπορούσε με μεγαλύτερη ευκολία και ταχύτητα να εκδηλωθεί και στις άλλες χώρες της Ανατολικής Ευρώπης (όπως άλλωστε και έγινε). Και αυτό για δυο κυρίους λόγους: α) λόγω της μικρής έκτασης καθεμιάς απ' αυτές τις χώρες και β) λόγω των ίδιων των αιτίων εκδήλωσης των σοσιαλιστικών επαναστάσεων: σε αυτές η μετάβαση στο σοσιαλιστικό καθεστώς πραγματοποιήθηκε μεταπολεμικά, παρόντων των σοβιετικών στρατευμάτων. Χωρίς την παρουσία των τελευταίων είναι ακόμα άγνωστο ποια τροπή θα έπαιρναν τότε τα πράγματα. Στη Σοβιετική Ένωση η αντεπανάσταση προσέκρουσε, προσκρούει και θα προσκρούει σε ασύγκριτα μεγαλύτερες δυσκολίες και η διαδικασία αυτή θα είναι πιο μακροχρόνια. Υπάρχει ακόμα και κάποια —αν και συγκριτικά μικρή— πιθανότητα τροπής των γεγονότων σε άλλη κατεύθυνση.

Πρέπει να επισημάνουμε ότι οι αντεπανάστασεις, όπως και οι επαναστάσεις, δεν ανακλύπτουν εν κενώ. Μόνο εφόσον διευθετούν ζητήματα που χρειάζονται στην κοινωνία τη δεδομένη στιγμή, μπορούν να ελπίζουν σε μαζική υποστήριξη. Φερ' ειπείν γιατί απέβη επικτική η αντεπανάσταση μετά τη Μεγάλη Γαλλική Επανάσταση; Διότι η τελευταία δεν εναρμονιζόταν καθ' όλα με τις εν τω γίνεσθαι αστικές σχέσεις, κάπου προέτρεχε εμφανώς των γεγονότων. Ενώ οι θεομιθοριανοί που ήρθαν στην εξουσία ανταποκρίνονταν περισσότερο σε ορισμένες τάσεις και παρ' όλ' αυτά η άνοδός τους σήμαινε αντεπανάσταση.

Παρόμοια έχουν τα πράγματα και τώρα. Η αντεπανάσταση δε θα έπρεπε να εξετάζεται κατ' εξοχήν από την άποψη ορισμένων «ορθολογικών» στιγμών της (αν και αυτές δε θα 'πρεπε να αγνοούνται), αλλά από την άποψη αυτού που είναι το βασικό, το κύριο σ' αυτή

τη διαδικασία και κυρίαρχο όχι μόνο από την άποψη του «εδώ και τώρα», αλλά από τη σκοπιά της ιστορικής προοπτικής. Και από αυτή τη σκοπιά, η εν εξελίξει διαδικασία είναι πρωτίστως και κατά κύριο λόγο αντεπανάσταση.

Κατ' αυτό τον τρόπο και μόνο το γεγονός της χρεοκοπίας αυτού του σοσιαλιστικού συστήματος από μόνο του δε συνιστά επιχείρημα υπέρ της άποψης ότι η περαιτέρω ανάπτυξη της ανθρωπότητας δε θα οδεύει προς τον κομμουνισμό.

Η στάση του ανθρώπου που παραδέχεται μόνο τα «γυμνά γεγονότα», η στάση του αποκλειστικά εμπειρικού κοινωνιολόγου, η στάση του ανθρώπου που είναι δέσμιος της σημερινής συγκυρίας, είναι μια στάση υπό το πρίσμα της οποίας η ιστορία προβάλλει μόνο ως αδιέξοδο, ενώ μόνη αποδεκτή δυνατότητα θεωρείται η επιστροφή στο παρελθόν. Αυτή η συνείδηση σαν σκοτεινός θάλαμος δίνει μια αντεστραμμένη εικόνα της ιστορίας, θεωρώντας μεταξύ άλλων την αντεπανάσταση ως επανάσταση, ενώ οι αριστεροί δείχνουν δεξιοί και τανάπαλιν. Βεβαίως, στο βαθμό που η αστική αντεπανάσταση νικά, όλα παίρνουν τη θέση τους, οι δεξιοί δε φαίνονται ως αριστεροί ούτε και οι αριστεροί-δεξιοί. Όλο και πιο πασιφανής γίνεται η αρπακτική διάθεση των δεξιών, ο αντιλαϊκός χαρακτήρας τους. Αλλά η διαδικασία αυτή μπορεί να ολοκληρωθεί μόνο με την πλήρη νίκη της αστικής αντεπανάστασης, που θα σημάνει και την αρχή του τέλους της.

Αν όμως υιοθετήσουμε τη στάση της θεωρητικής κοινωνιολογίας, αν εξετάσουμε τη γενική πορεία του συνόλου της ιστορίας της ανθρωπότητας, εάν πάρουμε την ιστορία της ανθρωπότητας συνολικά, τότε θα αποκαλυφθούν οι νομοτέλειες της ανάπτυξης, προς την κοινωνικοποιημένη ενιαία ανθρωπότητα, προς τον κομμουνισμό, που εμπεριέχει και τη διέπουν. Τότε θα αντιληφθούμε ότι η ανθρωπότητα φτάνει και ακριβέστερα έχει ήδη φτάσει στο τελευταίο τμήμα της μεγάλης σπείρας της έλικας της ιστορίας, στο στάδιο της άρνησης της άρνησης.

Μετάφραση: Δημήτρης Σ. Πατέλης

Σημειώσεις

1. Berger P. L., Понимание современности, στο *Социологические исследования*, 1990, No 7, с. 134.
2. Марх К., *Grundrisse*, ρωσ. έκδ.: Марх К., Ф. Зингепс Ф. Соч., том. 46, т. 2, ч. 1, с. 463. (Ελλην. μετάφρ. Δ. Διβάρης, ΣΤΟΧΑΣΤΗΣ, Αθήνα 1990, том. Β', σελ. 359).
3. Marx K., *Grundrisse*, ρωσ. έκδ.: Марх К. Зингепс Ф., Соч., том. 46, т. 2, с. 208. (Ελλην. μετάφραση, ό.π., σελ. 534).
4. Marx K., *Grundrisse*, ρωσ. έκδ.: Марх К. Зингепс Ф., Соч., том. 46, том. ч. 2, с. 214. (Ελλην. μετάφραση, ό.π., σελ. 539).